

تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی
محمدیوسف کیانی
انتشارات سمت

تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی در واقع بررسی فشرده‌ای است بر پیدایش و سیر تاریخی هنر معماری از آغاز اسلام تا عصر حاضر، هنری که در هر دوره سبک و شیوه‌ای خاص داشته است. این بررسی در سه دوره معماری اسلامی از آغاز تا دوره

و شاه عباس دوم را دوره رونق هنر معماری می‌داند. دوره‌ای که با حمایت شاهان صفوی هنرهایی چون نقاشی، فلزکاری، سفال‌سازی و معماری به حد

سلجوقیان، از سلجوقیان تا دوره تیموریان و از آغاز دوره صفویان تا عصر حاضر صورت گرفته است. نویسنده در فصل نخستین به ارایه‌ی اطلاعاتی درباره‌ی معماری و ویژگی‌های آن چون کاربرد بناها، روش ساخت، شیوه‌های تزیین بنا و مصالح ساختمانی پرداخته است. یعنی در واقع ابتدا به این مسئله اشاره می‌شود که در ساخته‌های این دوره کاربرد معنوی و مادی بناها چگونه است و با تقسیم بناها به بناهای مذهبی و غیرمذهبی نویسنده به دریافت و اهمیت این ویژگی در گسترش معماری می‌پردازد و اینکه نحوه ساخت، طراحی و سایر امور ساختمانی مستلزم آگاهی از علوم چون هندسه، ریاضی و طراحی است. فصول دوم، سوم و چهارم به تحولات معماری در این سه دوره پرداخته و در پایان هر فصل نمونه‌هایی از هنر معماری دوره‌های مختلف معرفی گردیده است. چنانچه در معماری ایران از صدر اسلام تا عصر سلجوقیان اشاره می‌شود که در این دوره و با وجود بسط قلمرو اسلام و فتوحات مسلمین در اقصی نقاط ایران، تا مدت‌ها هنر معماری همچنان بر گذشته خود متکی بوده است. سپس با تکیه بر عناصر هنری گذشته به‌ویژه هنر ساسانی و با الهام از روح اسلامی، معماری ایران رونق تازه‌ای گرفته و مسلمانان با ابداعات خود معماری جدیدی را در این دوره بنیان نهادند. در واقع به دلیل ضرورت‌های دینی، اقتصادی و نظامی بناهایی تازه چون مسجد، مدرسه، کاروانسرا و قلعه در شهرها و جاده‌های کاروانی ایجاد شد. فصل سوم به معماری عصر سلجوقیان تا تیموریان پرداخته، دوره‌ای است که هنر معماری توسعه‌ی روزافزونی می‌یابد. در عصر خوارزمشاهیان نیز معماری اعتباری خاص داشته و به گفته بسیاری از محققان ویژگی‌های معماری این دوره، ادامه عصر سلجوقی است و از جهت هنرهایی چون فلزکاری، سفالگری، کاشی‌کاری و گچبری و ویژگی‌های معماری سبک جداگانه‌ای داشته که با ویژگی‌های عصر سلجوقی و ایلخانی متفاوت بوده است.

اعلای خود رسیده و سبک معماری قدیم ایران تجدید شد و در طرح بناها، شکل و مصالح بناها جای خود را باز کرد. با انقراض صفویه و در سه دوره تاریخی افشاریه، زندیه و قاجاریه توسعه هنرهای گوناگون، تا حدود زیادی به دلیل کشمکش‌های سیاسی و جنگ‌های داخلی و خارجی متوقف شد. سبک معماری در این سه دوره همچون دوره صفویه ادامه یافت اما از نظر زیبایی مانند دوره صفویه نبود و به ویژه دوره قاجار و ارتباط با اروپا، منجر به تأثیر هنر اروپایی بر هنرهای اسلامی به خصوص معماری و نقاشی و سفالگری شد. دوره‌ای که از کاشی‌کاری در تزیینات معماری بهره گرفته شد و در پوشش گنبدها، ایوان‌ها و نمای خارجی از کاشی‌های هفت‌رنگ استفاده گردید. مؤلف بر آن است که معماری این سه دوره اعم از بناهای مذهبی و غیرمذهبی از نظر طرح و نقشه به شیوه صفوی است.

نویسنده در فصل پنجم به روند شکل‌گیری مجموعه بناهای مذهبی و غیرمذهبی پرداخته و از جمله مجموعه‌های حرم حضرت رضا (ع) و مجموعه‌ی گنجعلیخان را مورد بررسی قرار می‌دهد. وی با نگاهی کوتاه به توسعه و تکامل هنر معماری ایران از دیدگاه‌های مختلف نشان می‌دهد که برای معمار ایرانی علاوه بر رفع مشکل مسکن و مصون بودن از گرما و سرما، به مسائل دیگری چون تقسیم فضاها بر اساس نیازمندی‌های گوناگون روحی و جسمی اهمیت فراوانی داشته است.

معماری با توجه به موقعیت اقلیمی و جغرافیایی این سرزمین در ابداع و نوآوری راه پیشرفت را طی کرده و در ایجاد انواع پوشش‌ها، طاق‌ها، ایوان‌ها، طاق‌نماها، محراب‌ها، مناره‌ها و تزیینات گوناگون بنا در دوره‌های مختلف شاهکارهایی به وجود آورده است. نویسنده معتقد است معماری مانند مثلثی است که یک ضلع آن معمار، ضلع دیگرش استفاده‌کنندگان و ضلع سوم متعهدان پرداخت هزینه بنا هستند و جالب اینکه هر یک نقشی اساسی در ایجاد معماری ایران از کهن‌ترین ایام به عهده داشته‌اند، معماری‌ای که جلوه‌ای از عظمت تاریخی و دین‌داری است.